

УДК 336.277: 339.72.053.1

Гайдучок Т.С., к.е.н., доцент,

Цегельник Н.І.

Житомирський національний агроекологічний університет

ОСНОВИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ СИСТЕМІ

В статті розглянуто сутність дебіторської заборгованості у вітчизняній та зарубіжній системі бухгалтерського обліку. Обґрунтовано аспекти та методичні основи бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості по зарубіжних країнах в цілому.

Ключові слова: заборгованість, дебіторська заборгованість, національний досвід, зарубіжний досвід країн, рахунки до сплати, знижки

Gaiduchok T.S., Tsegelnik N. I.

ACCOUNTS RECEIVABLE BASIS IN DOMESTIC AND FOREIGN SYSTEM

The article considers the nature of receivables in domestic and foreign accounting system. Grounded aspects and methodological basis of accounting receivable in foreign countries as a whole.

Key words:: receivable, accounts receivable, national experience, international experience of countries, accounts payable, discounts.

Гайдучок Т.С., Цегельник Н.И.

УЧЕТНЫЕ ОСНОВЫ ДЕБИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ И ЗАРУБЕЖНОЙ СИСТЕМЕ

В статье рассмотрены сущность дебиторской задолженности в отечественной и зарубежной системе бухгалтерского учета. Обоснованы аспекты и методические основы бухгалтерского учета дебиторской задолженности по зарубежным странам в целом.

Ключевые слова: задолженность, дебиторская задолженность, национальный опыт, зарубежный опыт стран, счета к оплате, скидки.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В умовах глобалізації ринків збуту зростає необхідність забезпечення єдиних підходів до визнання і обліку дебіторської заборгованості суб'єктів господарювання різних країн. Тому вивчення зарубіжного досвіду з цього питання має неабияке значення. Як правило, у підприємства виникають наступні проблеми пов'язані з дебіторською заборгованістю: визнання дебіторської заборгованості за рахунками – що вважати дебіторською заборгованістю; оцінка дебіторської заборгованості – в якій оцінці, або за якою вартістю відображати ту дебіторську заборгованість; «стягнення» дебіторської заборгованості – як отримувати гроші за неоплаченими рахунками та відображати це в бухгалтерських записках.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Дослідженням цієї проблеми займалися низка українських учених – Ф.Бутинець [5], С.Голов [6], Г.Кірейцев [7], В.Сопко [13], Г.Нашкерська [9] і зарубіжних авторів – Є.Брікхем [3], І.Бланк [2] та ін. Тлумачення сутності дебіторської заборгованості вітчизняними вченими є близькими до визначення наведеного у П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість». Так, наприклад, проф. Ф.Ф. Бутинець трактує поняття дебіторської заборгованості як суму заборгованостей підприємств на певну дату. Попов А.З. називає дебіторську заборгованість «боргом на користь підприємства» та «частиною господарських засобів підприємства, що вибула зі складу даного підприємства і знаходяться у фактичному розпорядженні іншого підприємства і, виконують там роль капіталу» [5].

Кірейцев Г.Г. вважає, що дебіторська заборгованість – це вимоги щодо оплати. Боргові вимоги є еквівалентом боргу тієї особи, на яку покладається виконання обов'язку; як і борги, боргові вимоги розглядаються з точки зору терміна їх виконання [7].

Проте найбільш поширеною стала думка, до якої схиляється більшість науковців і практиків – визначення дебіторської заборгованості як боргів [2].

Термін «дебіторська заборгованість» в міжнародних стандартах бухгалтерського обліку суттєво відрізняється за змістом і розрізняють Accounts Receivable та Receivables [8].

Дебіторська заборгованість або дебітори (Accounts Receivable) – суми, що мають надійти від покупців та відображені в бухгалтерських книгах підприємства, але не підтверджені векселями, траттами або акцептами, тобто сукупна сума, що має бути виплачена дебіторами.

Розстрочена дебіторська заборгованість (Receivables) – вимоги до третіх осіб на отримання в майбутньому грошей, товарів, послуг. Така дебіторська заборгованість включає рахунки на отримання заборгованості від покупців, яким надано розстрочку, заборгованість за векселями, заборгованість службовців, заборгованість страхових компаній по усуненню майнових збитків.

Серед зарубіжних авторів дебіторська заборгованість трактується як така, яка виникає в процесі реалізації товарів, робіт, послуг. Наприклад, Є. Бріхгем визначає дебіторську заборгованість як суми, очікувані до надходження від клієнтів за вже продані товари. Також, проведені дослідження показують, що у чинних національних стандартах бухгалтерського обліку існують суперечності щодо інтерпретації, визнання та оцінки дебіторської заборгованості. А тому існує потреба в дослідженні сутності дебіторської заборгованості з врахуванням вимог міжнародної практики.

Цілі статті. Метою статті є обґрунтування аспектів та методичних основ бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості в системі національних та міжнародних стандартів бухгалтерського обліку.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для здійснення будь-якої господарської операції підприємство повинно здійснити розрахунки з іншим підприємством. З метою забезпечення зростання прибутку суб'єкти господарювання використовують різноманітні механізми розширення клієнтської бази і збільшення обсягів реалізації, що у свою чергу призводить до зростання розміру дебіторської заборгованості. Із зростанням розміру дебіторської заборгованості виникає потреба управління дебіторською заборгованістю.

Західні економісти під дебіторською заборгованістю розуміють заборгованість покупців чи інших контрагентів бізнесу у результаті отримання ними товарів, робіт, послуг на умовах відстрочки платежів. Таке призначення визначає характер її обліку.

Варто зауважити, що не існує окремого міжнародного стандарту, який регламентує питання відображення в обліку дебіторської

заборгованості. Облік дебіторської заборгованості здійснюється відповідно до МСФЗ 7 «Фінансові інструменти: розкриття інформації», МСФЗ 9 «Фінансові інструменти», МСБО 32 «Фінансові інструменти: подання» та МСБО 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка», тобто дебіторська заборгованість відноситься у міжнародній практиці до фінансових активів. При цьому у названих міжнародних стандартах не дається чіткого визначення поняття дебіторської заборгованості. П.9 МСБО 39 [8] зазначає: «позики та дебіторська заборгованість – це непохідні фінансові активи з фіксованими платежами, які підлягають визначенню та не мають котирування на активному ринку». Таке тлумачення поняття дебіторської заборгованості є ширшим порівняно з тлумаченнями наведеними у національних стандартах.

Проблема визнання дебіторської заборгованості за кордоном пов'язана із застосуванням гнучкої системи численних знижок. Знижки, що надаються покупцю, поділяються на дві великі групи:

- 1) торгові знижки - це відсоткові знижки від базової ціни;
- 2) знижки за оплату в строк – це знижки залежно від строку оплати.

Саме останній вид знижок за оплату в строк і створює проблему визнання дебіторської заборгованості. В зарубіжній практиці (переважно, системи загальних принципів бухгалтерського обліку Сполучених Штатів Америки) існують два методи відображення таких знижок в бухгалтерському обліку:

1. Валовий метод, який найбільш широко використовується на практиці. Суть його в тому? що сума продаж та дебіторська заборгованість записується на загальну (валову), без знижки, суму виставленого рахунку. Знижки відображаються лише тоді, коли здійснюється оплата, протягом періоду дії знижки. Для їх запису використовується контрахунок до рахунку «Продаж», який в кінці року відображається в Звіті про прибутки та збитки як коригувальна стаття (вираховується) до загальної величини виручки від продаж. Іншою коригувальною статтею є рахунок «Повернення товарів та знижки», який також має дебетове сальдо та відображає інформацію про суму повернених товарів або інших наданих знижок.

2. Чистий метод. При використанні цього методу знижка, не отримана покупцем, трактується як «штраф», який він повинен сплатити за придбання товару в кредит, а не за готівковий розрахунок, пізніше періоду дії знижки.

В зарубіжній практиці щодо класифікації дебіторської заборгованості в балансі існують лише загальні правила, які носять рекомендаційний, а не директивний характер. За очікуваними термінами

погашення, які встановлюються в договорах, в усіх країнах заборгованість поділяється на поточну дебіторську заборгованість – заборгованість, яка повинна бути погашена протягом одного року чи операційного циклу (залежно від того, який період довше), і непоточну (довгострокову) заборгованість, яку в окремих країнах (наприклад, країнах Об'єднаних Арабських Еміратів) поділяють на середньострокову та довгострокову. Міжнародні стандарти передбачають лише одне обмеження – «протягом одного року» [13, с. 367].

Порівняння особливостей оцінки дебіторської заборгованості у вітчизняній та зарубіжній практиці представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Оцінка поточної дебіторської заборгованості у вітчизняній та зарубіжній системі обліку

Оцінка поточної дебіторської заборгованості				
Вітчизняний досвід		Зарубіжний досвід		
На дату виникнення	На дату складання балансу	На дату виникнення	На дату складання балансу	На дату погашення
за первісною вартістю	- за первісною вартістю - за чистою вартістю реалізації (сума поточної дебіторської заборгованості мінус резерв сумнівних боргів)	Валовий метод		
		за сумою виставленого рахунку	за сумою, скоригованою на знижку	з урахуванням знижки (за умови оплати в період дії знижки)
		Чистий метод		
		за сумою зменшеною на величину знижки	за сумою, скоригованою на знижку	- з урахуванням знижки (за умови оплати в період дії знижки) - знижка, не отримана покупцем, трактується як «штраф» (за умови оплати пізніше періоду дії знижки)

Відмітимо, що довгострокові векселі до отримання, згідно з положенням системи Загальних принципів бухгалтерського обліку США, також класифікується як поточна дебіторська заборгованість, оскільки вважається високоліквідними.

В момент виникнення дебіторської заборгованості необхідно визначити суму кредиту, що надається кожному конкретному покупцю. Тут слід врахувати вартість відвантаженої продукції (виконаних робіт, наданих послуг), наданні знижки та повернені товари покупцями. Але

головна проблема оцінки дебіторської заборгованості виникає все таки в момент складання фінансової звітності.

В зарубіжній системі обліку дебіторська заборгованість за рахунками оцінюється та відображається у фінансовій звітності за чистою вартістю реалізації, тобто за сумою грошей, яка реально може бути отримана в майбутньому у результаті її погашення.

Для визначення чистої вартості реалізації необхідно оцінити чисту суму коштів, яку очікується отримати в результаті погашення дебіторської заборгованості за рахунками.

Значимо, що чиста вартість реалізації, як правило, відрізняється від юридично належної до оплати величини. Наприклад, в США, вона обчислюється шляхом сумування всієї дебіторської заборгованості. У зв'язку з цим згідно з принципом обачності проводяться два коригування:

- оцінюється і обліковується безнадійна дебіторська заборгованість;
- оцінюються можливі повернення товарів та враховуються надані раніше знижки.

В зарубіжній літературі безнадійною вважається дебіторська заборгованість, яка, ймовірно, ніколи не буде сплачена.

Наявність безнадійного боргу призводить до втрати виручки від продажу або до збитку, і вимагає відповідного зниження величини дебіторської заборгованості по рахунках та зменшення прибутку.

В більшості країн виявлення безнадійної дебіторської заборгованості (в тому числі векселів) проводиться в індивідуальному порядку, тобто при окремому розгляді кожного безнадійного до отримання рахунку (векселя). Не отримані від покупців векселі на рахунки, надходження яких визнано як безнадійне, списуються на витрати підприємства.

Двома найбільш поширеними методами обліку безнадійної заборгованості в більшості країн є метод прямого списання і метод нарахування резерву.

Метод прямого списання полягає в тому, що безнадійна дебіторська заборгованість списується на витрати в той момент, коли точно відомо, що рахунок не буде оплачений. При цьому збиток відображається записом: дебет рахунку «Рахунки до сплати» та кредит рахунку «Витрати на покриття безнадійних боргів».

Метод нарахування резерву передбачає здійснення попередньої оцінки можливої величини безнадійної дебіторської заборгованості або на підставі загальної величини продаж (як правило, чистих продаж, без повернення товарів та знижок), або на підставі загальної величини дебіторської заборгованості. На обчислену суму нараховується резерв

шляхом дебетування рахунку «Витрати на покриття безнадійних боргів» та кредитування рахунку «Резерв на покриття безнадійних боргів». Останній є оціночним контррахунком до рахунку «Рахунки до отримання». В балансі він відображається в активі наступним рядком після рахунків дебіторської заборгованості, відповідно має кредитове сальдо та при підрахунку балансу вираховується зі статті дебіторської заборгованості за рахунками. Списання безнадійної заборгованості відбувається за рахунок резерву.

Резерв сумнівних боргів, як правило, представляє собою відсоток від суми продажу в кредит або від дебіторської заборгованості на кінець звітного періоду.

Відповідно до Загальних положень бухгалтерського обліку США при розрахунку сумнівної дебіторської заборгованості використовується два методи:

– метод відсотку від нето-реалізації, заснований на припущенні, що частка виручки даного року не буде отримана. Сума сумнівної заборгованості вираховується шляхом множення виручки від реалізації на визначений процент, отриманий шляхом обчислення середнього проценту втрат за сумнівними боргами в попередніх періодах;

– метод обліку розрахунків за строками оплати, який припускає, що частина сальдо за рахунками дебіторської заборгованості не буде оплачена. Враховуючи досвід попередніх років, здійснюється ранжирування рахунків до отримання за строками оплати і віднесення за строками сумнівних боргів визначеної частини заборгованостей з конкретним строком.

За стандартами бухгалтерського обліку Російської Федерації також можливе створення резерву за сумнівними боргами. Але при цьому до складу резерву можуть включатися суми заборгованостей конкретних дебіторів, і тільки в тому випадку, якщо була проведена робота по стягненню цих боргів. Величина резерву визначається окремо по кожному сумнівному боргу з урахуванням фінансового стану боржника.

Варто зазначити, що в Естонії сума сумнівного боргу списується на витрати не залежно від того, застосовні до неї заходи по стягненню чи ні.

В більшості країн англо-американської системи крім резерву по сумнівних боргах, компанії можуть створювати інші види резервів, зокрема, резерв на покриття повернень товарів та знижок.

Стосовно відображення заборгованості покупців та замовників у звітності підприємств (компаній), то слід зазначити, що в усіх країнах заборгованість відображається в активі балансу, але кожна країна розробила певний перелік статей балансу, в яких і відображається

заборгованість згідно діючої класифікації. Слід відмітити, що списання дебіторської заборгованості в різних країнах суттєво відрізняється. Так в Україні, заборгованість списується лише за рахунок резерву і списана дебіторська заборгованість не містить відображення в активі балансу, на відміну від Естонії, де заборгованість списується на витрати, але продовжуються обліковуватися в дебеті рахунків, на яких відображається короткострокова заборгованість покупців і показується в активі балансу. В США, наприклад, заборгованість списується на витрати, що зумовлено економічною стабільністю країни.

Заслуговує на увагу і розкриття інформації щодо відображення дебіторської заборгованості у фінансовій звітності.

Так, за національними стандартами бухгалтерського обліку (ПС)БО 10) дебіторська заборгованість відображається у формі 1 «Баланс» та формі 5 «Примітки до річної фінансової звітності». У Балансі дебіторська заборгованість, як вже було зазначено, відображається за чистою реалізаційною вартістю.

У Примітках до фінансової звітності наводиться:

- перелік дебіторів і суми довгострокової дебіторської заборгованості;
- перелік дебіторів і суми дебіторської заборгованості пов'язаних сторін, з виділенням внутрішньогрупового сальдо дебіторської заборгованості;
- склад і суми статті балансу «Інша дебіторська заборгованість»;
- метод визначення величини резерву сумнівних боргів;
- сума поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги в розрізі класифікації заборгованості за строками непогашення;
- залишок резерву сумнівних боргів за кожною статтею поточної дебіторської заборгованості, його утворення та використання в звітному періоді.

Міжнародні стандарти прямо не вимагають відображення дебіторської заборгованості в балансі, за винятком резерву сумнівної заборгованості. Але для визначення величини дебіторської заборгованості, яка відображається в балансі, необхідно: протестувати дебіторську заборгованість на предмет знецінення, тобто списати однозначно безнадійну заборгованість; для дебіторської заборгованості, яка залишилася, нараховуємо резерв сумнівної заборгованості, який відображає можливу ймовірність несплати рахунків, і вирахувати даний резерв із величини дебіторської заборгованості.

Критерії аналізу дебіторської заборгованості за МСФЗ дещо відрізняються від національних стандартів за МСФЗ 1 «Перше застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності» аналіз дебіторської заборгованості має такі складові: покупці; інші члени групи; пов'язані сторони; авансовані платежі; інші суми.

Таким чином, в Україні існує чітка регламентація рахунків бухгалтерського обліку, що дає змогу чітко на всіх підприємствах країни визначити суму заборгованості покупців та замовників, що не можна сказати про інші зарубіжні країни, де підприємства самостійно розробляють плани рахунків.

У міжнародній практиці поширена інвентаризація дебіторської заборгованості. При цьому акти звірки на бланку фірми за підписом відповідальних осіб надсилають дебіторам.

Це дає впевненість у віддзеркаленні і правильності оцінки дебіторської заборгованості. Така інвентаризація проводиться зазвичай не частіше одного разу на рік, але для цілей обліку в підприємстві може бути організована більш частіша інвентаризація розрахунків.

Висновки. Порівняння вітчизняної та зарубіжної системи ведення бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості дає підстави зробити наступні висновки:

1. Для України характерним є існування чітких норм ведення бухгалтерського обліку, які суворо регламентовані, недотримання яких зумовлює різні типи відповідальності (адміністративну, кримінальну тощо), а в міжнародній системі обліку навпаки зазначаються лише базові фундаментальні концепції ведення фінансового обліку. Тому компанії, що ведуть бухгалтерський облік за міжнародними стандартами мають право самостійно обирати форми фінансової звітності, методи відображення в них інформації про певні об'єкти обліку, а також при встановленні відповідного рівня суттєвості, відображати у звітності лише всі суттєві дані бухгалтерського обліку. Отже, потрібно прискорювати приведення національних та міжнародних стандартів в єдину налагоджену систему, що стимулюватиме зростання зовнішньоекономічної діяльності.

2. Між вітчизняними і міжнародними стандартами бухгалтерського обліку є вагомі відмінності. Україні в цьому плані слід удосконалити систему обліку дебіторської заборгованості на основі норм міжнародних стандартів, проте обов'язково потрібно враховувати і національні традиції, і особливості ведення бухгалтерського обліку в країні.

1. Білик М.Д. Управління дебіторською заборгованістю підприємств / М.Д. Білик // Фінанси України. – 2003. – №12. – С. 24–36.

2. Бланк І.А. Управление активами / И.А. Бланк. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2002. – 702 с.

3. Брігхем С. Основи фінансового менеджменту: пер. з англ. / С. Брігхем – К.: Молодь, 1997. – 1000 с.
4. Бугай В. Управління дебіторською заборгованістю підприємства / В. Буга., Н. Головка // Держава і регіони. – 2007. – № 1. – С. 60–63.
5. Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський фінансовий облік: підручн. [для студ. вищ. навч. закл.] / за ред. Ф. Ф. Бутинець. – 6-е вид., перероб. і доп. – Житомир: ПП «Рута». 2005. – 756 с.
6. Голов С. Ф. Фінансовий облік: підручн. / С. Ф. Голов, В. М. Костюченко, І. Ю. Кравченко. – К.: Лібра, 2005. – 974 с.
7. Кірейцев Г. Г. Фінансовий менеджмент: [навч. посібн.: курс лекцій] / Г. Г. Кірейцева – Житомир: ЖІТІ, 2001. – 432 с.
8. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності: навч.-довідн. посібн. / [Ю. С. Цал-Цалко, Г. Г. Кірейцев, І. В. Луканьов та ін.]. – Житомир: ПП «Рута», 2011. – 707 с.
9. Нашкерська Г. Особливості визнання та оцінки поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи і послуги / Г. Нашкерська // Бух. облік і аудит. – 2009. – № 11. – С. 31–37.
10. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств й організацій: затвердж. наказом Мін-ва фінансів України від 30.11.99 р. № 291 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/zakon.rada.gov.ua>.
11. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість»: затвердж. наказом Мін-ва фінансів України від 8 жовтня 1999 р. N 237 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/zakon.rada.gov.ua>
12. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти»: затвердж. наказом Мін-ва фінансів України від 30 листопада 2001 р. № 559 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/zakon.rada.gov.ua>
13. Сопко В. В. Бухгалтерський облік: фінансовий та внутрішньогосподарський / В. В. Сопко, О. В. Бойко, М. І. Кучер. – К.: Фенікс, 2003. – 468 с.